

Amasya İlahiyat Dergisi – Amasya Theology Journal

ISSN 2667-7326 | e-ISSN 2667-6710

Haziran / June 2021, 16: 125-159

Ulrika Mårtensson, Abdulkader I. Tayob ve Göran Larsson'un İbn Cerîr et-Taberî'nin *Târîh*'ini Farklı Okuma Denemeleri

Yaşar ÇOLAK

Dr. Öğr. Üyesi, İbn Haldun Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı
Assistant Professor, Ibn Haldun University, School of Islamic Studies,
Department of Islamic History and Arts
İstanbul, Turkey
yasar.colak@ihu.edu.tr
orcid.org/0000-0002-7932-6155

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 5 Mart / March 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 14 Nisan / April 2021

Yayın Tarihi / Published: 30 Haziran / June 2021

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Haziran / June

Sayı / Issue: 16 **Sayfa / Pages:** 125-159

Atıf / Cite as: Çolak, Yaşar. "Ulrika Mårtensson, Abdulkader I. Tayob ve Göran Larsson'un İbn Cerîr et-Taberî'nin *Târîh*'ini Farklı Okuma Denemeleri [Different Attempts to Read the Historiography of Ibn Jarîr al-Tabarî in his *Tarîkh* with special reference to Ulrika Mårtensson, Abdulkader I. Tayob and Göran Larsson]". *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 16 (June 2021): 125-159. <https://doi.org/10.18498/amailad.891518>.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Amasya University, Faculty of Theology, Amasya, 05100 Turkey. All rights reserved. <https://dergipark.org.tr/amailad>.

Different Attempts to Read the Historiography of Ibn JarİR al-Tabarİ in his *Tārīh* with special reference to Ulrika Mårtensson, Abdulkader I. Tayob and Göran Larsson

Abstract

It would be plausible to consider that the scholarly works of the Western academic world that facilitate the understanding of the character of Islamic historiography have reached to a significant level both in the sheer magnitude of its quantity as well as its excellence of quality. At its infancy, the focus of the research field was restricted on the authenticity of historical sources regarding the early Islamic period. Subsequently, the critical-literary theory based approaches became prominent which rather than dating the time or validating the narrations in historical sources, following the modern and the postmodern theories concentrated on the forms of composition and what message is delivered through them. The works undertaken on Ibn JarİR al-Tabarİ's historiography by Ulrika Mårtensson, Abdulkader I. Tayob and Göran Larsson represent such endeavor. The outstanding common trait of all the three Western-trained scholars is their inquiry whether or not the medieval Islamic historiography could be read through the modern history theories, and more specifically a purpose to determine what al-Tabarİ's *Tārīh al-umam wa'l-mulūk* in holding its literary value could reveal to us what really happened in history.

Al-Tabarİ is one of the classical Muslim historians appealing for both the Western and the Muslim scholarly world. Since the second half of the previous century, it has been asserted that the al-Tabarİ's historiography cannot be reduced merely to a genre of "news archive" as its value has surpassed it. Mårtensson under the influence of the contemporary French historian and philosopher Michel de Certeau's discourse theory proposed that the medieval Muslim historian al-Tabarİ had in fact the epistemological position with regard to historical knowledge, a consistent system of references with it and a social theory, who utilized the forms of historical reports as an instrument to interpret the controversial religious, political, economic and social issues. Therefore his *Tārīh* meant more than just a miscellany. Mårtensson attempting to reflect his social and humanities perspective into the field of history, instead of viewing what the historiography of al-Tabarİ and his contemporaneous historians reveal is news archivism opines that it rather depicts a way of reading and interpreting the political, social and economic events in their age. It is reasonable to think that

Mårtensson's this attempt to analyze the complex structure of the medieval Islamic history and unveil its new semantic layers is a significant step.

A Western educated Muslim historian Tayob analyzes the doctrine of the Companions' status by assessing the various forms of narrations on the Jamal and Siffin wars present al-Tabarī's *Tarikh* and makes an effort to demonstrate a traceable connection among the single narrations preferred in the book. According to Tayob, by providing multiple and contradictory narrations regarding the same historical incident, al-Tabarī wants to neutralize the narration material contrary to the image he aspires to portray. For the realization of this aim, at times he resorts to repetitions and at times to embedding a narration into a different group invoking a counter-intuitive effect and at times to interjecting his own comments briefly.

Another researcher Larsson evaluates al-Tabarī's history project in the frame of the modern historian and literature critic Hayden White's history perspective. Consequentially, he establishes that al-Tabarī's masterpiece *al-Tarikh* could not be an impartial or an objective account of the past but that it represents a significantly meaningful epistemological attitude for historians who want to understand the past. Larsson draws our attention to the ideas of al-Tabarī regarding the nature of historical knowledge that they still apply today in accordance with the perspective of modern historians. The aforementioned works which, rather than revolving around the questions of authentication, focusing on the formation of narrations in the sources while could help us unfold the structure behind the contradictory accounts of historical narrations, that are associating the disagreements in the sources of Islamic Law, can provide the junctures in order to assemble the seemingly detached fragments and understand their function of repetition.

Keywords: Islamic History, al-Tabarī, Historiography, Narration, Epistemology.

Ulrika Mårtensson, Abdulkader I. Tayob ve Göran Larsson'un İbn Cerir et-Taberî'nin *Târîh*'ini Farklı Okuma Denemeleri

Öz

Batı ilim dünyasında İslâm tarihyazıcılığının karakterini anlamamızı kolaylaştıracak ilmî çalışmaların nicelik ve nitelik itibarıyla ciddi bir seviye kazandığını söyleyebiliriz. İlk başlarda tarihsel eleştirel yöntemle yürütülen bu araştırmalarda tartışmaların odak noktasını, İslâm tarihinin erken dönemiyle

ilgili tarihî kaynakların güvenilirliği konusu teşkil ederken, son zamanlarda klasik tarih kaynaklarında yer alan rivâyetlerin sıhhati ve tarihlendirilmesinden ziyade, modern veya post-modern teorilerden hareketle haberlerin kompoze edilmiş şekli ile bununla iletilmek istenen mesaja ağırlık veren edebî eleştirel yaklaşımlar öne çıkmaya başlamıştır. Ulrika Mårtensson, Abdulkader I. Tayob ve Göran Larsson'un İbn Cerîr et-Taberî'nin tarih yazıcılığı üzerine yaptıkları çalışmalar, bu türden bir çabayı temsil etmektedir. Batı ilim geleneği içinde yetişmiş her üç araştırmacının göze çarpan müşterek özelliği, Ortaçağ İslâm tarih yazıcılığının modern tarih kuramları üzerinden okunup okunamayacağını sınamak istemeleri, spesifik olarak da Taberî'nin *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* adlı eserinin literatür değeri ile tarihte vuku bulan olaylara ilişkin bize ne söyleyebileceğini ortaya koyma amacını taşımalarıdır.

Taberî gerek İslâm dünyasında gerekse Batı ilim çevrelerinde yoğun ilgi gösterilen Müslüman tarihçilerden biridir. Batı'da geçen asrın ikinci yarısından itibaren gerçekleştirilen çalışmalarda onun tarihçiliğinin salt haber arşivciliğine indirgenemeyeceği, bunu aşan bir değere sahip olduğu görüşü savunulmaya başlamıştır. Mårtensson, çağdaş Fransız tarihçi ve düşünür Michel de Certeau'nun söylem teorisinden hareketle, bir Ortaçağ Müslüman tarihçisi Taberî'nin tarihsel bilgi kuramı, ve bununla uyumlu bir referanslar sistemi ve bir toplum teorisine sahip olduğunu, tarihsel haber formlarını yaşadığı dönemin tartışmalı dinî, siyasî, iktisadî ve sosyal meselelerini yorumlama aracı olarak kullandığını, dolayısıyla eserinin bir derlemeden çok daha fazla değer taşıdığını ileri sürmüştür. Sosyal ve beşerî bilim perspektifini tarih araştırmalarına taşımaya çalışan Mårtensson, Taberî ve çağdaş tarihçilerin sergilediği tarih yazıcılığını salt haber arşivciliği olarak görmek yerine, yaşadıkları devrin siyasî, sosyal ve iktisadî olaylarını okuma ve yorumlama faaliyeti olarak değerlendirmenin daha isabetli olacağı görüşündedir. Mårtensson'un bu çabasının, Ortaçağ İslâm tarihçiliğinin karmaşık yapısını çözümleme ve bu yolla yeni anlam katmanlarını ortaya çıkarma noktasında önemli olduğu söylenebilir. Batı'da eğitim görmüş Müslüman tarihçi Tayob ise, Taberî'nin *Târîh'*indeki Cemel ve Sıffîn savaşlarıyla ilgili farklı rivâyet formlarından hareketle sahâbîlerin statüsü doktrinini analiz etmekte, onun *Târîh'*te tercih ettiği münferit rivâyetler arasında izlenebilir bir bağlantısallığın olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır. Tayob'a göre Taberî aynı tarihsel olayla ilgili birden çok ve birbiriyle çelişkili rivâyetlere yer vererek oluşturmak istediği imaja ters düşen rivâyet malzemesini nötrleştirmek istemektedir. Bunu

bazen aynı rivâyeti tekrarlamak, bazen aynı rivâyeti farklı etki uyandıracak başka bir rivâyet grubunun içinde zikretmek bazen de kısa bile olsa kendi yorumunu ilave etmek suretiyle gerçekleştirmektedir.

Diğer bir araştırmacı Larsson ise Taberî'nin gerçekleştirdiği tarih projesini çağdaş tarihçi ve edebiyat eleştirmeni Hayden White'in tarih anlayışı çerçevesinde irdelemektedir. Neticede Taberî'nin tarihle ilgili baş eserinin geçmişin tarafsız veya objektif anlatısı olamayacağı, geçmişi anlamak isteyen tarihçiler açısından büyük anlam taşıyan epistemolojik bir tavır sergilediğini ortaya koymuştur. Larsson, Taberî'nin tarihsel bilginin mahiyetine ilişkin fikirlerinin çağdaş tarihçilerin perspektifinden hala geçerliliğini koruduğuna dikkatimizi çekmektedir. Otantisite tartışmalarından ziyade rivâyetlerin kaynaklarda yer alış biçimine yoğunlaşan bu tür çalışmalar, fıkıh kaynaklarındaki ihtilafları andıracak şekilde birbiriyle çelişkili tarihsel rivâyetlerin arkasındaki yapıyı çözümlemede bize bir pencere açacağı gibi, görünüşte birbirinden kopuk gözüken parçaları birbirine bağlayacak noktaları yakalamamıza veya rivâyet tekrarlarının fonksiyonunu anlamamıza yardımcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Taberî, Tarih Yazıcılığı, Rivâyet, Epistemoloji.

Giriş

Tarihçiler, inceledikleri tarihî olayları vuku bulduğu gibi mi yoksa arzu ettikleri gibi mi yansıtırılar? Başka bir ifadeyle tarihçilik olay veya olguların nesnel bir anlatımı mı yoksa inşâî bir faaliyet olarak mı kabul edilmelidir? Bu soruya ikna edici bir cevap bulmak için gerek İslâm dünyasında gerekse Batı'da çok sayıda çalışmanın yapıldığı bilinmektedir.¹ 20. yüzyıl düşünürlerinden Louis Althusser'e göre, insanların dünyaya bakış açıları "içinde yaşadıkları ideolojik düzenin etkisi altında oluşmaktadır. İdeolojik düzen bireyleri öylesine etki altına almaktadır ki evrende oluşan her türlü faaliyete tarafsız bakmak

¹ Bu konudaki tartışmalar için bk. Robin George Collingwood, *Tarih Tasarımı*, çev. Kurtuluş Dinçer (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1996); Edward Hallet Carr, *Tarih Nedir?*, çev. Misket Gizem Gürtürk (İstanbul: Birikim Yayınları, 2018); John Tosh, *Tarihin Peşinde*, çev. Özden Arıkan (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1997); Mehmet Mahfuz Söylemez, "Tarih Üzerine Notlar", *Milel ve Nihal* 4/3 (2007), 9-17.

neredeyse imkânsız hale gelmektedir.² Althusser'in bu tespitleri en çok tarihçiler için geçerli olsa gerektir. Zira geçmişe yönelen tarihçinin yaklaşımı, yaşadığı toplumun sosyal, siyasal ve kültürel ikliminde biçimlenir. Olay ve olgulara ilişkin elde ettiği tarihî malzemeyi buna göre yorumlar. Bu sebeple doğa bilimlerinden etkilenerek 19. yüzyılın başlarından itibaren kendini gösteren katı "pozitivist" tarih görüşünün aksine, tarihî olayların anlatımında nesnel bir yaklaşım sergilenemeyeceği, geçmişin anlatısı olarak ortaya konan yazıların ancak yazarların tarihe dair olan bakışlarını yansıtabileceğine ilişkin öznelliğe vurgu yapan yaklaşımlar daha baskın hale gelmiştir.³ Bu bağlamda münferit haberleri alt alta sıralayarak geçmişe ait kendi anlatılarını oluşturan Ortaçağ'daki Müslüman tarihçilerin derlemeleri nesnellik veya öznellik tartışmalarının neresine tekabül etmektedir? Sözü ettiğimiz tarihçileri geçmişin olgusal sunumuna odaklanan tarihçiler olarak nitelenebilir ne kadar doğru olabilir? Şayet bundan bahsedilemeyecekse klasik eserlerin bileşenlerinden oluşan haberlerin kompozisyonunu belirleyen temel varsayımlar ve kurallar nelerdi? Veya söz konusu tarihçilerin tarihi yorumlama çerçeveleri neydi? Çok azı hariç klasik dönem tarihçiler telif amaçları ve epistemolojik kabullerinden modern tarih çalışmalarındaki gibi açık bir şekilde söz etmediklerinden bu soruları cevaplamak kolay gözükmemektedir. Dolayısıyla klasik dönem tarihçilerin epistemolojileri ve anlatı stratejileri üzerine detaylı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Batı'da bu çerçevede son zamanlarda yapılan çalışmaların ciddi bir seviye kazandığını söyleyebiliriz. İlk başlarda tarihsel eleştirel yöntemle yürütülen bu araştırmalarda tartışmaların odak noktasını, İslâm tarihinin erken dönemiyle ilgili tarihî kaynakların güvenilirliği konusu teşkil ediyordu.⁴ Bunu takiben edebî

² Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, çev. Alp Tümertekin (İstanbul: İthaki Yayınları, 2003), 76.

³ Keith Jenkins, *Tarihi Yeniden Düşünürken*, çev. Ayhan Şahin (Ankara: Birleşik Yayınevi, 2011), 27, 78; Adnan Demircan, "Tarih Üzerine Bazı Düşünceler", *Milel ve Nihal* 4/3 (2007), 70-71.

⁴ Bu çalışmaların sistematik bir değerlendirmesi için bk. Fred M. Donner, "Modern Approaches to Early Islamic History", *The New Cambridge History of Islam*, ed. Chase F. Robinson (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 1/625-644; a.mlf., *Narratives of Islamic Origins* (Princeton: Darwin Press, 1998), 1-31.

eleştirel yaklaşımlar ön plana çıkmış, klasik tarih eserlerinde yer alan rivâyetlerin sıhhati ve tarihlendirilmesinden ziyade, modern tarih kuramlarından hareketle haberlerin kompoze edilmiş şekli ile bununla iletilmek istenen mesaja ağırlık verilmeye başlanmıştır.⁵ Makalemize konu ettiğimiz Ulrika Mårtensson, Abdulkader I. Tayob ve Göran Larsson'un İbn Cerîr et-Taberî'nin (öl. 310/923) *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*'u üzerine çalışmaları bu türden bir çabayı temsil etmektedir.

Batı'da yetişmiş adı geçen araştırmacıların kendileri için Taberî'yi örnek olay olarak seçmeleri tesadüf değildir. Çünkü Taberî klasik İslâm tarih yazıcılığında temsil yönü çok güçlü bir tarihçidir. Tarihle ilgili temel eseri gerek eski dünyanın gerekse Ortaçağ İslâm toplumunun tarihi için en yaygın başvurulmuş kaynaklar arasında yer almaktadır. İsrâiliyata dair haberleri, Sâsânî ve Helenistik mirastan gelen bilgileri ve İslâmî rivâyet malzemesiyle adeta İslâm kültürünün zengin bir arşivi gibidir. Ünlü oryantalist Ignaz Goldziher'e göre, Taberî'nin, Ebû Mihnef, Seyf b. Ömer, Nasr b. Müzâhim, Vâkıdî, Medâinî, Câbir el-Cu'fî, İbn Sa'd ve İbnu'l-Kelbî gibi kaynaklardan topladığı haber malzemesini kompozit bir şekilde istiflemiş, asgari ipuçları dışında kendine ait yorum ve eleştirilere çok az yer vermiştir. Bu yüzden onu yalnızca daha önceki materyallerin yararlı bir kaynağı olarak değerlendirmek mümkündür.⁶ Abdülaziz ed-Dûrî ise Taberî'nin bundan daha fazlasını ifade ettiği, onun bir yandan peygamberlik misyonunun birliğini, diğer yandan Müslüman ümmetin tecrübelerinin önemi ve bunun zaman içindeki devamlılığını ortaya koyan bir tarih yazmayı hedeflediğini vurgulamıştır.⁷ Goldziher'in mezkûr yorumu doğru kabul edilecek dahi olsa, kuşku yok ki bu kadar karmaşık ve geniş muhtevalı münferit haberler içinden seçimler yaparak ortaya bir derleme çıkarmak hiç de kolay bir iş olmasa gerektir. Bu sebeple Taberî'nin tarihçilik adına büyük bir çabayı temsil ettiği kanaatindeyiz. Nitekim Batı'da geçen asrın ikinci yarısından itibaren

⁵ Albrecht Noth, Stefan Leder, Julie Scott Meisami ve Tayeb el-Hibri'nin çalışmaları bunlardan sadece bir kaçıdır.

⁶ Ignaz Goldziher, "Historiography in Arabic Literature", *Gesammelte Schriften*, ed. and trans. Joseph De Somogyi (Hildesheim: s.l., 1967-73), 3/361.

⁷ Abdülaziz ed-Duri, *The Rise of Historical Writing Among the Arabs*, Trans. Lawrence I. Conrad (Princeton: Princeton University Press, 1983), 70.

gerçekleştirilen çalışmalarda Taberî'nin tarihçiliğinin haber arşivciliğine indirgenemeyeceği, bunu aşan bir değere tekabül ettiği görüşü savunulmaya başlamıştır.⁸

Ulrika Mårtensson, Abdulkader I. Tayob ve Göran Larsson'un 2000'li yılların başlarından itibaren Taberî'nin tarihyazıcılığı üzerine yaptıkları çalışmalar, işaret etmeye çalıştığımız yöntem genişlemesinin Batı'da yapılan İslâm tarihi çalışmalarına yansıyan önemli göstergelerindedir. Zikrettiğimiz araştırmacıların müşterek yönü, tarih incelemelerine ilişkin modern kuramlardan da yararlanarak Taberî'nin edebiyat değeri ile tarihte vuku bulan olaylara ilişkin bize ne söyleyebileceğini ortaya koymayı amaçlamalarıdır. Bu makalede klasik dönem İslâm tarihi ve tarihyazıcılığı alanında oldukça zengin bir literatür üretmiş oryantalist gelenek içinde yetişmiş söz konusu araştırmacıların analiz yöntemleri ile Taberî'nin tarihe bakışı ve bilgi teorisi, anlatı teknik ve stratejilerine ilişkin ana tezlerini aktaracak, bu çalışmaların İslâm tarihçiliğine katkılarını değerlendirmeye çalışacağız.

1. Ulrika Mårtensson ve Rivâyet Analizi

Ulrika Mårtensson, Batıda erken ve Ortaçağ İslâm tarihi, tarihyazıcılığının gelişim süreci ve Kur'ân çalışmalarıyla öne çıkan İskandinav akademisyenlerden biridir.⁹ Akademik hayatının hemen başlangıcından itibaren çalışmalarını Taberî'nin tarih yazıcılığı üzerine yoğunlaştırmış, bu alanda şimdiye dek iki monografi ve pek çok makale neşretmiştir.¹⁰ Sosyal ve beşerî bilim perspektifini tarih araştırmalarına

⁸ Tayeb el-Hibri, "The Unity of Tabarî's Chronicle", *al-'Uşûr al-Wustâ* 11/1 (1999), 1-3; Boaz Shoshan, *The Poetics of Islamic Historiography: Deconstructing Tabarî's History* (Leiden: Brill, 2004); Chase F. Robinson, "al-Tabarî (839-923)", *Arabic Literary Culture 500-925*, eds. Michael Cooperson - Shawkat M. Toorawa (Detroit: Thomson, 2005), 332-343; Hakan Rydving (ed.), *Al-Tabarî's History, Interpretations and Challenges* (Acta Universitatis Upsaliensis. Historia religionum 27, Stocholm, 2007); Hugh Kennedy (ed.), *Al-Tabarî: A Medieval Historian and His Work* (Princeton: The Darwin Press, Inc., 2008).

⁹ Ulrika Mårtensson halen Norveç Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Felsefe ve Din Çalışmaları Bölümünde profesör olarak çalışmaktadır.

¹⁰ Ulrika Mårtensson'un Taberî ve İslâm tarihyazıcılığı üzerine yayınladığı çalışmalardan önemli olanları şunlardır: *The True New Testament: Sealing the Heart's Covenant in al-Tabarî's History of the Messengers and the Kings* (Uppsala: Ph.D. Dissertation, Acta Universitatis Upsaliensis, 2001); *Tabarî: Makers of Islamic Civilization*

taşımaya çalışan Mårtensson, Taberî ve çağdaşı tarihçilerin sergilediği tarih yazıcılığını salt haber arşivciliği olarak görmek yerine, yaşadıkları devrin siyasî, sosyal ve iktisadî olaylarını okuma ve yorumlama faaliyeti olarak değerlendirme taraftarıdır. Ona göre Taberî'nin tarihçiliğini doğru anlayabilmek için daha geniş metodik bir çerçeveye ihtiyaç duyulmaktadır. Mårtensson'un sözünü ettiği yöntemin ne olabileceğine matuf çalışmaları, Ortaçağ İslâm tarihyazıcılığının doğasını daha geniş bir perspektiften kavramamıza katkıda bulunma potansiyeli taşıması sebebiyle hususi dikkati hak etmektedir.

Mårtensson 2005 yılında yayınladığı "Discourse and Historical Analysis: The Case of al-Ṭabarî's History of the Messengers and the King" başlıklı önemli makalesinde, Taberî'yi modern okumalardan farklı olarak dinsel bir perspektifle ele alan hâkim yaklaşım biçimlerini eleştirmektedir. Ona göre bilginin bir ferde değil yalnızca kolektif bir yapıya atfedildiği için güvenilir kabul edildiği "gelenekçi" kültürü yansıtan bu yaklaşım, toplumu farklı sınıflar, kurumlar ve çıkarlardan oluşan insan yapımı bir kompleks değil, Tanrı tarafından yaratılan ve yönetilen organik bir bütün olarak kabul eder. Bu toplum görüşüyle uyumlu tarihsel analiz ise, bir bakıma insanın Tanrı'nın emirlerine uyup uymadığını ortaya koymaya yönelik ahlaki bir eylemdir. Mårtensson bu yaklaşıma itiraz etmekte ve Taberî'nin Abbâsî İmparatorluğu'nun gücünü oluşturan ve gerilemesine neden olan sosyal sebepler üzerinde durduğu, dolayısıyla potansiyel olarak çatışan ilgilere sahip alt grup ve kurumlardan ibaret bir toplum teorisi üzerinde temellendirilmiş tarihsel analiz yaptığını ileri sürmektedir.¹¹ Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi Mårtensson, yaptığı tahlillerde Certeau'nun çalışmalarından esinlendiğini itiraf etmektedir. Bu tercihin temel nedeni ise Certeau'nun

(New York: I. B. Tauris, 2012); "Discourse and Historical Analysis: The Case of al-Ṭabarî's History of the Messengers and the Kings", *Journal of Islamic Studies* 16/3 (2005), 287-331; "Introduction: 'Materialist' Approaches to Islamic History", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 54/2 (2011), 117-131; "'It's the Economy, Stupid": Al-Ṭabarî's Analysis of the Free Rider Problem in the 'Abbâsîd Caliphate", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 54/2 (2011), 203-238.

¹¹ Mårtensson, "Discourse and Historical Analysis", <https://academic.oup.com>, (Erişim 3 Ocak 2021).

dinsel ve seküler ya da modern öncesi yahut modern tarihyazımı arasında temel bir ayrıma gitmeyen teorik bir yaklaşım sergilemesidir. Bu yaklaşımı Mårtensson için cazip kılan başka bir sebep de kendi çalışmaları dâhil İslâm tarihi ve tarihyazımına dair modern ve modern öncesi çalışmaları aynı türden uğraşının ürünleri, yani “tarih yazımsal işlem” olarak yorumlamaya elverişli olmasıdır.¹²

Mårtensson'un esin kaynağı Certeau tarihyazımı ile teoloji arasında bezerlik kurmakta¹³ tarih yapmak ve yazmak süreci için üçlü teorik bir yapıdan söz etmektedir: toplumsal mekân (*social place*), “bilimsel” uygulamalar (*scientific practices*) ve yazma (*writing*). Açmak gerekirse, ona göre tarih yazımıyla ilgili her araştırma toplumsal-ekonomik ve kültürel bir mekânın ürünüdür. Yani tarih yazma işiyle uğraşan bir kimse belirli bir toplumsal mekâna bağlı olarak mesleğini icra eder. Söz gelimi akademisyenler için mekân üniversiteye tekabül etmektedir. Böyle bir mekânda tarihçilik yapmak belli bir özellikle sınırlanan ayrıcalıklara bağlı sınırlamalara boyun eğmek anlamına gelir. Tarihçi yöntemini içinde bulunduğu mekâna göre oluşturur. Tarihçinin taptığı tarih yapma eylemi ise, bir uygulamadır yani pratiktir, bu yüzden kullandığı arşivler, kaynaklar, uyguladığı teknikler, yöntemler vs. hepsi yaptığı işi çözümlenmek açısından çok önem arz eder. Nihayetinde tarih bir yazı eylemidir. Bu sebeple öncelikle tarihsel söylemi inceleyen araştırmacının yapması gereken tarihçinin ürettiği tarihsel yazının yahut metnin düzenlenişi, kurgusu ve inşâsını tahlil etmektir.¹⁴ Certeau “gerçek olarak tarih” ile “söylem olarak yazı”yı (anlatıyı) birbirinden tefrik etmek gerektiği görüşündedir. Ona göre tarihsel olaylar hakkındaki bilgi, tarih yazımı veya söylemleriyle ortaya konur. Her ne kadar olayların kendisi söylemden bağımsız ise de, onlar ancak bir form içinde anlatılabilir ve bu yüzden tarihsel bilgi zorunlu olarak söylemsel mahiyet arz eder. Söylem, tarihsel olayları nedensellik çizgisinde düzenler ve bu sebeple kendisiyle geçmiş kavrayabileceğimiz araçları tanımlar. Son tahlilde söylem, Certeau'ya göre, bir “anlaşılabilirlik biçimidir.”¹⁵

¹² Mårtensson, *The New Testament*, 7.

¹³ Michel de Certeau, *Tarihyazımı*, çev. Oğuz Adanır (İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2020), 41.

¹⁴ Certeau, *Tarihyazımı*. 90-93.

¹⁵ Certeau, *Tarihyazımı*, 33, 58, 75-80.

Mårtensson da, Certeau'nun tarihe yaklaşımı doğrultusunda İslâm tarihi üzerine yapılan tartışmaları modern tarih söyleminin bir parçası olarak görme eğilimindedir. Taberî'nin *Târîh*'inin mukaddimesinde yer alan kitabını rivâyetlere dayanarak kompoze ettiğine ilişkin ifadelerine¹⁶ dayanarak onu salt "nakilci" bir tarihçi olarak değerlendiren meslektaşlarına itiraz eder.¹⁷ Mårtensson'a göre Taberî'nin kullandığı anlamda nakil kavramı, vahyi birinci bilgi kaynağı, nakli de vahiyden bu prensipleri çıkarmak için yol gösterici örnekler olarak değerlendiren hermönotik ekole işaret eder. Bu ekol, aklı, vahiy ve naklin tabi olacağı birinci bilgi kaynağı olarak gören akılcılığın (*akliye*) karşıtıdır. Bu sebeple Mårtensson'a göre Taberî'nin ifadesi, yaratıcı düşünceye ve özgünlüğe muhalif bir İslâmî ilim kültürünü yansıtmaktan ziyade, tarihsel bir bilgi kuramının ifadesi olarak yorumlanmalıdır. Bu kurama göre geçmişi öğrenmenin tek yolu, belirli zaman ve olaya ilişkin ifadeler veya belgelere başvurmaktır. Bunun haricinde özellikle de çıkarım ve sezgiler, tarihi değil tarihçinin düşüncesini ortaya koyar.¹⁸

Klasik oryantalistlerin önemli bir kısmı haberlerin vuku bulduğu zaman dilimi ile kayda geçirildiği zaman arasında uzun zamansal mesafenin olduğu ve söz konusu boşluğu dolduracak yazılı materyallerin olmayışından hareketle, klasik tarih kaynaklarını, tarihî gerçeklerden ziyade ilk Müslüman nesillerdeki tarihî olaylar hakkındaki muahhar görüşleri yansıtan eserler olarak değerlendirir ve bununla bağlantılı olarak râviler zincirinin de geç dönemde uydurularak geriye doğru geliştirilmiş olduğunu ileri sürer.¹⁹ Mårtensson bu görüşlere itiraz ederek kendi pozisyonunu Fred M. Donner'in çözümlmelerine daha yakın

¹⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415/1995), 1/13.

¹⁷ Mesela Chase F. Robinson bunlardan biridir. Robinson Taberî'nin diğer Ortaçağ Müslüman tarihçileri yahut Rabbani Yahudilerin yaptığı gibi bir gelenek içinde bilginin ancak bireysel değil kolektif bir akla atfedildiğinde güvenilir nitelik kazanacağı şeklinde bir görüşe sahip olduğunu ileri sürer. Bk. Chase F. Robinson, *Islamic Historiography*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 85.

¹⁸ Mårtensson, "Discourse and Historical Analysis", 293.

¹⁹ Bk. Judith Koren - Yehuda D. Nevo, "Methodological Approaches to Islamic Studies", *The Quest for the Historical Muhammad*, ed. Ibn Warraq (Amherst: Prometheus Books, 2000), 424, 429-430.

bulur. Donner, tarihsel anlatının doğasına ilişkin teorilerden hareketle, rivâyetlerin, İslâm ümmeti içindeki farklı alt gruplar için az da olsa farklı şekillerde anlamlı olan tarihsel olayların hafızası olduğu tezini ileri sürer; bu yüzden, Donner'e göre, isnad hafızayı, alt gruplarla birleştirir ve alt grupların bir olaya bakışıyla ilgili bu bilgi, günümüz tarihçisine bizatihi olay üzerinden aktarılır. Alt gruplar ortaya çıkan fikhî ve kelâmî ekollerle ilişkili olduğu için, tarihsel bellek, rivâyet sırasındaki ilmî meseleler ve terminoloji paralelinde biçimlenir. Donner, alt gruplarca şekillendirilse de, tarihsel olaylarla ilgili kesintisiz bir bilgi intikalinin varlığını kabul eder.²⁰ Mårtensson'a göre Donner'in *haber*'i algılama biçimi, Taberî'nin aynı olayın birkaç versiyonunu neden naklettiğini doğru anlamamıza yardımcı olmaktadır. Şayet rivâyetler belli başlı alt grupların ve ekollerin görüşlerini ifade ediyorsa, bunların hepsi İslâm tarihinin inşâ edici unsurlarıdır. Bundan ötürü isnad, okuyucuya rivâyetlerde ortaya konan fikirleri belirlemede yardımcı olan geniş bir araştırma ve referans sistemi olarak gözükmektedir. Bu yüzden Mårtensson haberleri ve isnadı, her bir âlimin katkılarını belirsizleştirmek bir yana daha da vurgulu hale getirdiği görüşündedir.²¹ Bu Certeau'nun yukarıda zikrettiğimiz tarihsel bilginin söylemle inşâ edildiğine dair epistemolojik tutumuyla uygunluk arz etmektedir. Bu itibarla, Mårtensson'a göre, Taberî'nin "tarihsel bilgi görgü tanığının anlatımlarına dayanır" şeklindeki ifadesiyle, aynı olayla ilgili birbiriyle çelişkili rivâyetleri vermesi arasında bir tezat bulunmamaktadır. Taberî'nin farklı görgü tanıklarının aynı şeyi değişik şekillerde algılayacaklarına dair epistemolojik tutuma sahip olduğunu varsayarak, farklı versiyonları alıntılama fikrinin, tanıkların olayları farklı şekillerde algılamasının nedenleri üzerine okuyucuyu düşündürmek ve bu farklı algılamaların ne gibi sonuçları olabileceğini göstermek amacını taşımış olabilir.²²

Mårtensson, *haber*-formu'nun sadece onları aktaran râvilerin görüşlerini değil aynı zamanda onları kaydeden tarihçilerin görüşlerini de ilettiklerini ileri sürer ve Taberî'nin Hz. Osman'ın öldürülmesi, Cemel ve Sıffin Savaşları gibi spesifik olaylara tahsis ettiği bölümler üzerine

²⁰ Donner, *Narratives of Islamic Origins*, 138-141.

²¹ Mårtensson, "Discourse and Historical Analysis", 296.

²² Mårtensson, "Discourse and Historical Analysis", 296-297.

yapılan çalışmaların bunu ortaya koyduğunu belirtir. Bu çalışmalar göstermiştir ki Taberî kitabına aldığı rivâyetleri İslâm toplumu ve alt grupların tarihiyle ilgili okuyucusuna iletme istediği bir mesaja göre tercih etmiş, düzenlemiş ve kendi yorumlarını da aralarına serpiştirmiştir.²³

Mårtensson'un kanaatine göre, Taberî, tarihi, karmaşık toplum görüşü açısından çözümlemektedir. Dinî simgeler bu çözümlemenin kılavuzlarıdır. Ona göre Tanrı, tarihin ve her bireyin gidişatını ve sonunu bilmektedir ancak hükmetme yetkisini insanlara tevdi etmiştir. Bunun amacı, her bir hükümdarın veya kudretlinin kullandığı güç vasıtasıyla insanlık tarihine gözlenebilir bir seyir vermektir. Tanrı hüküm sahiplerini kendisine karşı minnettar veya nankör olacak şekilde tasarlamıştır. Onların bu çerçevedeki eylemleri Taberî'nin incelemeyi amaçladığı tarihi oluşturmaktadır. Yani Tanrı'nın lütufta bulunduğu krallar yahut halifelerin iktidara geçişleri, yönetimleri, ölümleri, akabinde yeni bir halefin gelişi vb. konular, başka bir deyişle, iktidar ve iktidarın el değiştirmesi Taberî'nin tarihçilik yaparken ilgilendiği temel temaları teşkil eder. O, isnadlar aracılığıyla kaynak eleştirisi yapmaya çalışır. Kaynak eleştirel yaklaşımının mantıksal bir sonucu da belirli bir tarihsel bilgi teorisi ortaya koyar. Taberî bu çerçevede tarih yazımı için temel kategori olan zaman tanımlaması yapar, dünyanın ne kadar süredir var olduğunu tartışarak ve her toplumun kendi özel yaratılış mitine dayanarak kendi zaman ölçümleri olduğunu ortaya koyar. Mårtensson'a göre dinî tarih ile seküler tarih söylemi arasındaki farklılık, ilkinin aşkın alanlara veya oluşlara işaret eden simgeleri kullanırken, diğerinin aşkın varlıklara sadece çalışma objeleri olarak göndermede bulunması, düşünce ve çözümlemelerini tamamen mânevî dünyaya ilişkin terimlerle ifade etmesidir.²⁴

Mårtensson Taberî'nin, tarihi açıklama amacı, tarihin kendisiyle açıklanabileceği farklı toplumsal sektör ve aktörlerin karmaşık etkileşimi bağlamında bir toplum teorisi ve orijinal düşüncesinin olmadığına ilişkin yorumu eleştirmektedir. Mårtensson'a göre de Taberî'nin dinî

²³ Mårtensson burada Erling Ladewig Petersen ve Marshall Hodgson'un müstakil çalışmalarına gönderme yapmaktadır.

²⁴ Mårtensson, "Discourse and Historical Analysis", 306.

sembolizmi modern tarih söylemlerine yabancıdır ve o ne yüksek derecedeki karmaşık ve özel yapısıyla modern toplumu ne de Karl Marx, Max Weber ve Emile Durkheim gibi düşünürlerin ortaya attığı modern sosyolojik teorileri bilmektedir. Ancak onun tarihçiliğinin modern tarihçilerle önemli müşterek yönleri bulunmaktadır. Her şeyden önce Taberî'nin dinî ve siyasî otoritelerin eylemleriyle ilgili olarak tarihi açıklamaya yönelik bir hedefi vardı; keza zihninde tarihsel bilgi teorisi ve tarihsel bilgi teorisiyle uyumlu referanslar sistemi (*haber-formu*); nihayetinde bir toplum teorisi vardı. Bunları da kitabının mukaddimesinde açıklamıştır. Her ne kadar onun toplum teorisi yaşadığı çağın göreceli olarak basit yapısına göre şekillenmişse de yine de bir üretim biçimi, devlet, idare, din, askeriye ve çiftçiler gibi kurumsallaşmış profesyonel grupları ve kadastro reformu, vergi sistemi ve yönetimi gibi bir uygulamayı (praksis) yansıtıyordu. Taberî, Sâsânî İmparatorluğunun çöküşü, erken dönem İslâm halifeliğinin başarısı ve Abbâsîlerin merkezî gücünün zayıflaması gibi konuları söz konusu toplum teorisi üzerinde açıklamaya çalışmıştır. Mårtensson ortaya çıktığı dönemde İslâm'ın mevcut kurumlarla diyalektik bir ilişki biçimi geliştirdiğini ve Taberî'nin buradan hareketle kurumsal sürekliliğe vurgu yaptığını ortaya koymaya çalışır.²⁵

Mårtensson Taberî'nin *Târîh*'indeki söylemleri çözümlemek için onları Eski Ahit'teki benzer tema ve motiflerle karşılaştırır. Neticede içerik farklılığına rağmen biçim benzerliklerinin olduğu sonucuna varır. Biçimlerdeki benzerliği, öncelikle ilgili iki tarihyazımsal "mekânın" ortak sosyal yapıları ve praksisinden kaynaklandığını, içerikteki farklılıkların ise öncelikle ilgili dinî ve siyasî otoritelerin kimlikleriyle ilgili olduğunu vurgular. Buradan hareketle Mårtensson çalışmalarında uyguladığı yönteminin "karşılaştırmalı din tarihi yazımı" olarak tanımlar.²⁶ Bu çerçevede Mårtensson Taberî'nin *haber-tarihini*, İslâm öncesinden İslâm dönemlerine uzanan ve süreklilik arz eden bir söylemin parçası olarak ele alır. Kitabının girişindeki açıklamalarından Taberî'nin resuller ve kralların arasındaki ayırımın ölçüsünü Allah'ın nimetlerine karşı şükür ve küfür olarak belirlediği anlaşılmaktadır. Şükür ve küfür arasındaki

²⁵ Mårtensson, "Discourse and Historical Analysis", 300-301.

²⁶ Mårtensson, *The New Testament*, 23.

tercih Taberî'nin kitabı boyunca söylemini dayandırdığı temel ayırımdır. Buna göre Allah'ın emir ve nehiyelerine uyan ve nimetlerine şükreden biri olmak tam anlamıyla ahlaki sorumluluk üstlenmektir. Buna mukabil şeytana uymak gücün istismarıdır. Muhakkak ki her iki tercihin de tarihsel sonuçları ortaya çıkmaktadır. Mårtensson'a göre Taberî bu söylemiyle İsrail, İran ve Arapların tarihini İslâm tarihiyle bütünleştirmeyi amaçlamıştır. Başka bir deyişle, İslâm ümmetini bu suretle Kitâb-ı Mukaddes geleneğinin nebevî mirasçısı ve Fars saltanatının geçici vârisi olarak göstermek istemiştir. Mårtensson da tıpkı meslektaşı Stephen Humphreys gibi²⁷ Taberî'nin döngüsel olarak tekrarlanan sözleşme ilişkileri (mîsâk), sözleşme ilişkilerinin bozulması (ihanet) ve mîsâkın yenilenmesiyle ilişkilerin yeniden inşâsı (günahlardan kurtuluş/redemption) temalarına göre yapılandırıldığı kanaatindedir. Ulrika Mårtensson, Taberî'nin hadis, fıkıh ve tefsir çalışmaları ile *Târîh*'i arasında yakın bağlantının olduğunu savunur. Ayrıca, insan ilişkilerini düzenleyen pozitif emirler anlamında hukuk, ilahi antlaşma ile yakından ilişkili olduğundan, ilahi ahit kavramının Taberî'nin çalışmalarında merkezî bir konumda olduğunu savunur. Ona göre, Taberî tarafından kullanılan "mîsâk" kavramı Kitâb-ı Mukaddes'te kullanılan aynı kavramla yakından alakalıdır. Mårtensson pek çok örnek üzerinden bunun da Kitâb-ı Mukaddes söyleminin bir yansıması

²⁷ Stephen Humphreys mîsâk, ihanet ve kurtuluş kavramlarının erken dönem İslâm tarih yazımında ve tarihin yorumlanmasında merkezî olduğunu, hicri 4. asır tarihçilerinin neredeyse tamamının, ilk Müslümanlar arasındaki şiddet ve bölünme gibi kritik olayları Kur'ânî çerçevede rasyonelleştirmek zorunda kaldıklarını, bunu yaparken de mîsâk (Allah'la yapılan sözleşme), ihanet ve kurtuluş (Allah'ın, insanın kendisine itaat etme ve ibadet etme yükümlülüğü karşılığında kurtuluş vaadi) modelini kullandıklarını, bu yorumlama modelini de Kitâb-ı Mukaddes referanslı Kur'ânî bir çerçeveye oturttuklarını ileri sürmektedir. Bk. Humphreys, "Qur'anic Myth and Narrative Structure in Early Islamic Historiography", *Tradition and Innovation in Late Antiquity*, eds. F.M. Clover and R. S. Humphreys (Madison: University of Wisconsin Press, 1989), 276-278. Humphreys'in bu görüşünün bir değerlendirmesi için bk. Torsten Hylén, "The hand of God is over their hands (Q. 48:10): on the notion of covenant in al-Ṭabarî's account of Karbala", *Journal of Qur'anic Studies* 18/2 (2016), 58.

olduğunu göstermeye çalışır.²⁸ Bu sürekliliği aynı zamanda Fars geleneğini içine alacak şekilde de ortaya koymaya çalışan Mårtensson, Taberî'nin m. 531-579 yılları arasında hüküm sürmüş Sâsânî imparatoru Hüsrev Enûşirvan ve ondan sonra da oğlunun kadaastro reformuna ve Hz. Ömer'in uygulamalarıyla ilişkin anlatılara yer verdiğini vurgular. Mårtensson Abbâsî reformunu, Sâsânî kadaastro reformu ile ilgili anlatımlarında sergilediği perspektiften okumakta ve şu tarihsel analizi ortaya koymaktadır: İmparatorluğu güçlendirmenin yegâne yolu Hüsrev Enûşirvan tarafından kurumsallaştırılan ve Hz. Ömer tarafından yeniden yapılandırılan *misâha*²⁹ sistemini uygulamaktır. Mårtensson, kendini toplumsal olayların gidişatını yorumlamak sorumluluğunu hisseden bir âlim olarak Taberî'nin kitabında sergilediği tarih bilgisi üzerinden, Abbâsî merkezî gücünün çöküşüne yol açan sebepleri teşhis ettiğini, çözüm önerisi olarak da Fars sistemindeki *misâha* sistemini kurumsallaştırıp tekrar canlandırılması halinde çöküşün durdurulabileceğine ilişkin mesaj vermek istediğini vurgulamaktadır.³⁰

Mårtensson, "'It's the Economy, Stupid": Al-Tabarî's Analysis of the Free Rider Problem"³¹ başlıklı makalesinde de yukarıda özetlenen teorik çözümlerini Taberî'nin Sâsânî-Pers tarihini değerlendirdiği bölümde alt alta sıraladığı rivâyetler üzerinden örneklemeye çalışır. Mårtensson'a göre Taberî bu rivâyetlere yer verme biçiminden hareketle, onun, hangi ekonomik, sosyal ve politik faktörlerin imparatorluk hükümetini güçlendirdiği veya zayıflattığına ilişkin soruna çözüm arayışı içinde olduğu kanaatine ulaşmıştır. Mårtensson'a göre Taberî ekonomiyi sadece ribâ, faiz ve adalet gibi İslâm ekonomisine ilişkin terimlerle değil, aynı zamanda kamu kaynaklarının dağıtımı ve kamu kaynaklarından yararlanma (bedavacılık/free rider) gibi modern ekonomik kavramlarla

²⁸ Mårtensson, "Discourse and Historical Analysis", 310-318; a.mlf, *Tabarî*, 48-53.

²⁹ *Misâha*, Irak'ın fethinden sonra bölgedeki haraç arazilerine sabit miktarda nakit veya mahsul öngören vergi tahakkuk sistemine verilen isimdir. Bu tür vergilendirme mantığının geç dönem Sâsânîlerden alındığı ileri sürülmektedir. Bk. Michele Campopiano, "a Land Tax 'alâ l-misâha and muqâsama: Legal Theory and the Balance of Social Forces in Early Medieval Iraq (6th-8th Centuries C.E.)", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 54 (2011), 242, 250.

³⁰ Mårtensson, "Discourse and Historical Analysis", 330-331.

³¹ *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 54/2 (2011), 203-238.

da uyumlu olarak tartışmış ve modern tarihçilerle politik iktisatçıları tatmin edecek tarzda sonuçlara ulaşmıştır.

Mårtensson'la ilgili öncelikle vurgulamak istediğimiz husus, Taberî'nin *Târîh*'ini incelerken kitapta yer alan haberlerin yahut rivâyetlerin kaynakları, kayda geçiriliş zamanı, mekânı ve tarihsel gelişimi gibi temel meselelere odaklanan tarihsel eleştirel bir yaklaşım sergilememesidir. O kaynak tenkidi yoluyla tek tek rivâyetlerin sıhhatiyle meşgul olmak yerine tarihi bir yazım edimi olarak değerlendirip anlatı stratejileri ve söylem analizine yönelmektedir. Certeau aracılığıyla toplum ve insan bilimlerinden ödünç aldığı bilimsel kuramları tarih disiplini içine yerleştirerek, Taberî'deki tikel anlatıların analizinden üst anlatıyı inşâ etmeyi hedeflemektedir. Bu sebeple de Batı'daki oryantalist çalışmalarda başat hale gelen İslâmî kaynakların tarihselliğine ilişkin aşırı septik bir tavır sergilememektedir. Hatta bu tarihçileri kendi toplumsal "mekânlarına" çok fazla biçimlendirici bir önem vermekle suçlamaktadır. Neticede "İslâmî kaynaklar, kendi toplumlarının kökenleri hakkında tarihsel bilgi kaynakları olarak, diğer herhangi bir tarihsel yazı grubundan daha az güvenilir değildir" sonucuna varmaktadır.³² Bundan kendisinin fenomenolojik yöntemle çalışan dinler tarihi, daha özelde dinlere eşit derecede ve hümanistik tarzda yaklaşan Uppsala ekolüne mensup olmasının da bir dereceye kadar etkisinin olduğunu ileri sürebiliriz. "Benim disiplinim, dine evrensel bir insan fenomeni olarak yaklaşıyor ve genel olarak tüm dinler ve kültürler, özellikle de İslâm hakkında takdir eden bir görüşe sahip" şeklindeki sözlerinden de bu anlaşılmaktadır.³³ Mårtensson'un atıfta bulunduğumuz çalışmaları Taberî'nin tarihle ilgili eserinin yazılı bir derlemeden çok daha fazla değer taşıdığını ve yer verdiği rivâyetlerin aynı zamanda yaşadığı dönemin tartışmalı dinî, politik ve sosyal meseleleri ile epistemoloji ve toplum gibi soyut temalara ışık tutan aparatlar olarak yorumlanabileceğini göstermektedir. Certeau'nun etkisiyle, Taberî'nin yaşadığı zamanın tarihçiliğine özgü üretim teknikleri ve argümanlarını (isnad, *haber* formu) kullanarak geçmiş gerçekliği bir söyleme dönüştürdüğünü ileri sürmektedir. Geçmişte tam olarak ne olduğundan ziyade söylemin

³² Mårtensson, *The New Testament*, 190.

³³ Mårtensson, *The New Testament*, 17.

gerçeklikle kurduğu ilişkiyi sorgulamaya çalışmakta ve çalışmalarının bu çabanın bir ürünü olarak kabul edilmesi gerektiğini ima etmektedir. Kendinden önce yapılan çalışmalarda görmeye alışkın olmadığımız tarihsel veri yerine bir eylem olarak tarihyazımını önceleyen bir gayretle karşı karşıya olduğumuz anlaşılmaktadır.

Son tahlilde dinî, sosyal ve beşerî ilimler alanındaki disiplinler arası bir çalışma örneği olarak Mårtensson'un bu çabası, iktidar, şimdiki zaman, tarihçi, toplum ve diğer unsurlara bağlı oluşan tarih yazma etkinliğinin içinde inşâ edilen Ortaçağ İslâm tarihçiliğinin karmaşık yapısını daha derinlikli bir şekilde çözümlene ve bu yolla yeni anlam katmanlarını ortaya çıkarmaya katkıda bulunacak nitelik arz ettiği ve bu yönüyle de ufuk açısı olduğu söylenebilir.

2. Abdulkader I. Tayob Perspektifinden Taberî'nin Tarih Yazıcılığı

Taberî'de yer alan tarihsel rivâyetlerin analizi çerçevesinde üzerinde durmak istediğimiz ikinci çalışma ise Abdulkader I. Tayob'e aittir.³⁴ Müslüman olmakla birlikte oryantalist gelenek içinde yetişmiş olan Tayob, doktora çalışmasından üretilmiş "Tabarî on the Companions of the Prophet: Moral and Political Contours in Islamic Historical Writing" başlıklı makalesinde³⁵ örnek olarak seçtiği Cemel Vak'ası ve Sıffîn Savaşı gibi bazı kritik olaylara ilişkin rivâyetler üzerinden Taberî'nin sahabenin statüsü konusuna yaklaşımını ve kendi döneminin sosyal ve politik meselelerine iştirakini çözümlenmeye çalışmaktadır. Taberî sahabe, özellikle de Hz. Muâviye'nin konumuyla ilgili tartışmaları yansıtırken farklı rivâyetleri maksatlı olarak kendi pozisyonunu yansıtmak üzere kullanmakta, sahâbîleri ilk fitne diye adlandırdığı Cemel Vak'ası ve Sıffîn savaşlarında üstlendikleri rollerine göre derecelendirmektedir. Ona göre sahâbîler dokuzuncu yüzyıl Bağdat'ında Müslümanların dinî ve siyasî bilinçlenmesinde önemli rol oynamıştır.

³⁴ Abdulkader I. Tayob, doktorasını 1989 yılında Temple Üniversitesinden almış ve halen Güney Afrika Cape Town Üniversitesi Dinî Araştırmalar Bölümünde öğretim üyeliği yapmaktadır. *Islamic Historiography: The Case of Al-Tabarî's 'tarikh al-rusul wa'l-Muluk' on the Companions of the Prophet Muhammad* başlıklı bir doktora tezi hazırlamıştır. Muhtelif yayın organlarında *Târîh*'in İngilizce çevirilerine birçok eleştiri yazısı yayınlamıştır.

³⁵ *Journal of the American Oriental Society* 119/2 (1999), 203-210.

Sünnî, Şîî ve Abbâsî taraftarlarının sahâbîler hakkında muayyen bir fikri bulunuyordu. Başta Hanbelîler olmak üzere hadisçiler sahabenin erdem bakımından eşit olduğunu savunurken, Şîîler bazı sahabenin lanetlenmesi dışında onlara karşı saygıya dayalı bir görüşü benimsemişlerdi. Hz. Muâviye'nin durumu ise önemli tartışma noktalarından biri idi. Hadisçiler onu diğerleri gibi sahâbî olarak değerlendirmekte mahzur görmezken, Abbâsî taraftarları Hz. Peygamberin meşru mirasçıları olarak iktidar iddialarını zımnen reddetme anlamına geleceğinden Emevî hanedanlığının kurucusu Hz. Muâviye'ye karşı hadisçiler kadar müsamaha göstermiyorlardı. Öte yandan Hz. Muâviye'nin bir sahâbî olarak desteklenmesi hadis âlimlerince benimsenen dinî metodoloji açısından da hayati önemi haizdi. Hz. Peygamberi gören veya onunla karşılaşan birinin sahâbî statüsünün reddedilmesi, hadiste isnadın otoritesinin sarsılması gibi ciddi risk taşıyordu. Tayob'un yorumuna göre Taberî hem siyasî hem de dinî boyutu olan bu ikileme yaşadığı dönemde ilgilenmek zorunda kalmıştır.³⁶ Kuşkusuz Taberî, Hanbelî popülizminin yaygın olduğu Bağdat'ta karşı doktrin ortaya koyma cesareti göstermiş bir ilim adamıdır. İlk fitne hadiseleri olarak tarihe geçmiş Cemal ve Sıffîn çatışmalarına adı karışmış bazı kilit sahâbîlerle ilgili görüşünü ortaya koyarken farklı kaynaklardan elde ettiği onların moral üstünlüklerine zarar veren rivâyetler ile hadisçilerin sahabe hakkında takındığı dinî hassasiyet arasında bir denge oluşturmaya özen göstermiştir. Bu Taberî'nin rivâyetleri maksatlıca nasıl kullandığına ilişkin tipik bir örnek teşkil etmektedir. Taberî Cemal Vak'ası için yazılı olarak elde ettiği Seyf b. Ömer'in rivâyetlerine yer verirken Sıffîn Savaşı için de Ebû Mihnef'ten gelen haberleri kullanmaktadır. Böylelikle Hz. Peygamberin sahâbîleri için hiyerarşik derecelendirme yapmayı denemektedir. Tayob'a göre Taberî hadisçiler tarafından pek güvenilir bulunmayan Seyf b. Ömer'in rivâyetlerini kullanarak hadisçilerin titizlik gösterdikleri rivâyetlerin güvenilirliğine ilişkin kritere öncelik vermediğini ortaya koymakta, bunun yerine sahâbîlere karşı özel tavrını yansıtmayı tercih etmektedir. Bu bağlamda kitabında birbiriyle çelişkili ve yer yer de bazı sahâbîlere karşı karalayıcı rivâyetleri zikretmesi, Tayob'a göre, Taberî'nin editoryal

³⁶ Tayob, "Tabarî on the Companions of the Prophet", 204-205.

müdahalesinin sanıldığından daha ileri düzeyde olduğuna işaret etmektedir.³⁷

Bu çerçeveden yaklaşıldığında sahabenin konumu, Taberî'nin fitne anlatımının başlıca konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Seyf b. Ömer'in gençleri, kışkırtıcıları ve kalabalıkları fitneye sebebiyet vermek ve barışçıl yollarla çözümünü engellemekle suçlayarak sahâbîlerin eylemleri için kapsamlı gerekçeler hazırlamaktadır. Öte yandan Seyf b. Ömer hâricî kaynaklar, sahâbîlerinin birbirleriyle amansız bir güç mücadelesine giriştiklerini ortaya koymaktadır. Mesela Medâinî'nin rivâyetleri Hz. Âişe, Talhâ ve Zübeyr cenahında gizli siyasî ve ekonomik sebeplerin varlığına işaret etmektedir. Medâinî bir rivâyette aşağıdaki ifadeyi Zübeyr'e atfetmektedir: "Dirhemlerinizin olduğu dikkatimizi çekmiştir ve [servetinizi] sizinle paylaşmak istiyoruz".³⁸ Açıktır ki bu ifade sahâbîlere çamur atmaktadır. Taberî, kışkırtıcıları suçlayan tarihî malzeme ile siyasî ihtirasların neden olduğu büyük acılara işaret eden diğerleri arasında maksatlı değerlendirmeler yaparak okuyucuyu biraz şüpheye düşürmektedir. İlginçtir ki Seyf b. Ömer'den gelen rivâyetler, söz konusu ithamlarla çok fazla ilgili değildir, daha ziyade, onların istikametini sahâbîlerden farklı faktörlere yönlendirmektedir.

Taberî Seyf b. Ömer'den gelen ve sahâbîlere yönelik ithamları içeren rivâyetlerin yanına bunun neden olacağı kargaşayı yatıştırarak şekilde hadisçilerden gelen rivâyetlere de yer vererek deyim yerinde ise hassas bir denge kurmaya çalışmaktadır. Bu da Tayob'un değerlendirmesine göre, Taberî'nin siyasî felsefe ve karakter değerlendirmesi için kaynaklarını nasıl düzenlediğine ilişkin çok iyi örneklik sergilemektedir.³⁹

Taberî'deki Hz. Ali'nin otoritesi meselesindeki dengeli tavır, babasının yanında çatışmaya girme konusunda isteksiz davranan ve onu

³⁷ Tayob, "Tabarî on the Companions of the Prophet", 206.

³⁸ Rivâyete göre Basra'da camide iken Talhâ ve Zübeyr'e bir adam yaklaştı ve şöyle dedi: "Allah'ın adıyla soruyorum, Resûl-i Ekrem'den böyle yola çıkma yetkiniz var mı?" Talhâ adama cevap vermeden oradan uzaklaştı. Adam bu bu sefer Zübeyr'e ricada bulundu. Zübeyr'de "Sizin dirhemlerinizin olduğu dikkatimizi çekmiştir ve [servetinizi] sizinle paylaşmak istiyoruz" cevabını verdi. Bk. Taberî, *Târîhu'l-ümem*, 3/21-22.

³⁹ Tayob, "Tabarî on the Companions of the Prophet", 207.

savaşa gitmekten vazgeçirmeye çalışan Hz. Hasan'la ilgili rivâyetlerin sunumunda da kendini göstermektedir. Şöyle ki Hz. Hasan babasına giderek tavsiyelerine hiç önem vermediğinden şikâyet eder. Söz konusu rivâyet, bariz bir şekilde, Taberî'nin tarafsız olduğunu öne süren rivâyetler kapsamına girmektedir. Ne var ki Hz. Ali, oğlunun tavsiyelerine öfkelenerek tepki gösterir ve onu sürekli problem çıkartmakla suçlayarak azarlar: "Gelmişsin, tıpkı bir cariye gibi mızızlanıp duruyorsun!"⁴⁰ Ancak Seyf b. Ömer'den gelen bir rivâyet, Hz. Ali'nin durumu ele almaktan başka seçeneği kalmadığını ve kendisinin Medineliler adına harekete geçtiğini ileri sürdüğünü göstermektedir: "Bu Medinelilerin yetkisi dâhilinde olan bir meseledir ve biz bu yetkinin kaybedilmesini uygun görmüyoruz." Taberî bunun ardından üçüncü bir rivâyete daha yer vermekte ve bu rivâyette Hz. Ali'nin uzun zamandan beri İslâm'daki doğru yerini almayı beklediğini söylemektedir. Seyf b. Ömer'in rivâyeti, açık bir şekilde Hz. Peygamber ailesinin iki seçkin üyesi olan baba ile oğul arasını uzlaştırmaya çalışmakta ve Hz. Ali'nin meşruiyetinin gayr-ı Şiî dayanağına ima yoluyla işaret etmektedir. Bu rivâyet, Şiî bir imam olan Hz. Hasan'ın tarafsız kalmayı tercih ettiği bir rivâyet ile Hz. Ali'nin Şifilcerce öngörülen hilâfet hakkını ima eden diğeri arasına dikkatli bir şekilde yerleştirilmiştir. Hz. Ali'nin meşruiyetine ilişkin Seyf b. Ömer'in görüşü diğer rivâyetlerde takdim edilen siyasal tercihlerle dengelenmiştir.⁴¹

Tayob'a göre meşru bir otoriteye karşı kalkışma olduğundan dolayı tarihçiler için Hz. Âişe'nin fitne olayındaki tutumunu haklı göstermek nispeten zorluk teşkil ediyordu. Taberî Hz. Âişe'nin tarafsızlıktan yana olduğunu gösterememişse de onun politik kararlarını ahlaki olarak yeniden inşâ edebilmeyi başarmıştır. Şöyle ki Hz. Osman'ın katledildiği haberini aldığı anda Hz. Âişe Mekke'den Medine'ye dönüş yolunda idi. Hemen Mekke'ye geri döndü ve Hz. Osman'ın katillerine karşı açıktan protesto hareketi başlatmak ve Hz. Peygamber'in eşi oluşunu avantaja dönüştürmek için hususi bir gayretin içine girmiştir. Medâinî'den gelen bir rivâyet, Hz. Osman'ın iktidarının sonlarında Hz. Âişe'nin kendisine karşı olduğunu ortaya koymakla birlikte şerîr ve çapulcu bir grubun

⁴⁰ Taberî, *Târîhu'l-ümem*, 3/11.

⁴¹ Tayob, "Tabarî on the Companions of the Prophet", 207.

Medine'nin kontrolünü ele geçirdiğine dair Seyf b. Ömer'in rivâyeti devreye sokularak Hz. Âişe'nin protestosu için bir gerekçe oluşturulmuştur. Tayob'a göre Taberî burada Medâinî'den gelen rivâyetin tarihsel içeriğinden ziyade bir sahâbî olarak çeşitli rivâyetlerin zarar verdiği Hz. Âişe'nin itibarını koruyucu yönünü önemsemektedir.⁴² Bu stratejik çaba daha empatik bir şekilde Hz. Peygamberin eşlerinin Hav'eb'in havlayan köpeklerinin hedefi olmamaları yönünde tedbirli olmalarını istediği bir hadisine⁴³ yer verilmek suretiyle de gösterilmektedir. Fitne günlerinde Basra yolunda iken Hz. Âişe havlayan köpekleri duymuş ve sorup soruşturunca o yerin Hav'eb suyu civarı olduğunu öğrenmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamberden duyduğu bir hadisi hatırlayarak Medine'ye geri dönmeye karar vermiş ancak bu özel yerin Hav'eb olmadığına yemin eden biri tarafından ikna edilmiştir. Taberî, Hz. Âişe'ye yeminli beyanda bulunan kişinin Abdullah b. Zübeyr olabileceğini belirtmektedir. Tayob'a göre burada şu söylenmek istenmektedir: Hz. Âişe, Hz. Peygamberden duyduğu bir hadise istinaden geri dönmeye kararlıydı ancak bir yalancı şahitliğe dayanarak böyle davranmaktan vazgeçirilmiştir. O sünnete uyma konusunda duyarlı ve dindar bir kadındı ama başkalarının sayesinde Hz. Ali ile çatışacağı Basra'ya doğru yoluna devam etmek durumunda kalmıştır. Taberî meseleyi orada bırakmamakta, olayla ilgili başka bir rivâyeti daha devreye sokmaktadır. Bu rivâyet, Hz. Âişe'nin Medine'ye geri dönmemesine dair kararının, Hz. Ali'nin süratle yaklaşan ordusuna ilişkin haberler üzerine değiştiğini ifade etmektedir. Bütünlüğü içinde ele alındığında, Taberî saygın bir sahâbî ile ilgili dengeli bir değerlendirme yapmaktadır. Bu sayede Hz. Âişe, muhtemelen etrafındakiler tarafından yanıtlanmış ancak fitne olayından mânevî açıdan yara almadan kurtulmuştur.⁴⁴

Tayob'a göre Taberî'de Cemel Vak'ası'nın diğer önemli şahsiyetlerinden Talhâ ve Zübeyr de bahse konu stratejik değerlendirmelerin konusu olmuştur. Taberî, adı geçen sahâbîlerin tehdit

⁴² Tayob, "Tabarî on the Companions of the Prophet", 207.

⁴³ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şu'ayb el-Arnaût - Âdil Mürşid (Beyrut: Müessesetu'r-risâle, ts.), 40/298-299.

⁴⁴ Tayob, "Tabarî on the Companions of the Prophet", 207-208.

Y. ÇOLAK / Different Attempts to Read the Historiography of Ibn Jarir al-Tabarî in his *Tarikh* with special reference to Ulrika Mårtensson, Abdulkader I. Tayob and Göran Larsson | 147

ve baskı altında Hz. Ali'ye biat ettikleri ve ilk fırsatta Medine'ye kaçıklarına işaret eden bir rivâyeti nakletmiştir. Keza Zübeyr'in yeni halifeye gerçekte biat edip etmediğiyle ilgili çok sayıda rivâyete yer vermiştir. Burada saygın sahâbîler ve onların sadakatleri lehine tasarlanmış olaylar Taberî tarafından yeniden okumaya tabi tutulmaktadır. Seyf b. Ömer'in her yere yayılmış çapulcu takımını şiddeti artıran bir sebep olarak gösteren rivâyeti de dâhil olmak üzere, bu konudaki Taberî'nin farklı rivâyetleri, Hz. Ali'nin halife olduğu zaman şehirdeki kargaşayı anlamaya katkıda bulunmaktadır. Her iki sahâbînin itibarları, tıpkı Hz. Âişe gibi, ahlaki meziyetleri sebebiyle bir dereceye kadar korunmaktadır. Zübeyr'in hareketi, Hz. Peygamberin bir hadisine karşı verdiği tepki üzerinden değerlendirilmektedir. Rivâyet edildiğine göre Hz. Ali ona savaşın tam ortasında Hz. Peygamberin kendisine şöyle dediğini hatırlatır: "Kuzenin seninle savaşacak ve sana zulmedecek." Hz. Peygamber bu ifadeyi kullandığı zaman, rivâyet edildiğine göre, Zübeyr Hz. Ali ile savaş etmeyeceğine dair yemin etmiştir.⁴⁵ Zübeyr yemini kendisine hatırlatıldığında savaş alanını terk etmeye karar vermiş ancak korkak davrandığı yönünde oğlunun kendisiyle alay etmesinden sonra kararından vazgeçmiştir. Yemini bozmuş, kefarete olarak bir köle azat etmiş ve sıkleti de hafiflemiş olan savaşa yeniden girmiştir. Taberî'deki bu rivâyetlerin takdimi Hz. Âişe örneğinde olduğu gibi, Talhâ ve Zübeyr'i bütünüyle temize çıkarmamaktadır. Bu iki sahâbî, meşru idareci Hz. Ali'ye biat etmiş ancak bilahare sözlerinden dönmüşlerdir. Her ne kadar mesele fesatçı güçlerin varlığıyla ağırlaştırılmış ise de bir kısım suçlamayı da onların üstlenmesi gerekiyordu. Bu da Taberî'nin rivâyetlerinden anlaşılabilir bir durumdu.

Sıffîn Savaşıyla ilgili rivâyetlerde Taberî'nin liderlik üstlenmiş sahâbîlerin konumlarına pek fazla ihtimam gösterdiği algısı oluşmamaktadır. Cemel Vak'asındaki Hz. Âişe, Talhâ ve Zübeyr'in durumlarının aksine, Sıffîn Savaşının baş aktörlerinden biri olan Hz. Muâviye ne politik, ne ahlâkî, ne de dinî açıdan korunmaya çalışılmadığı izlenimi verilmektedir. Tayob, buradan, Taberî'nin Hz. Peygamberin sahâbîlerinin hepsini ahlâkî açıdan eşit değerlendirmede sonucuna

⁴⁵ Bu rivâyet için bk. Taberî, *Târîhu'l-ümem*, 3/41.

ulaşmaktadır.⁴⁶ Bunun haricinde, çatışmayı önlemeyi öngören çok sayıda rivâyet yoktur ve bu da Hz. Ali'nin meşruiyetinin hiçbir zaman şüphe konusu olmadığını göstermektedir. Taberî, Sıffîn Savaşı konusunda rivâyetlerin çoğunu Ebû Mihnef'ten almıştır. Rivâyetin biri, Kureyş kabilesine mensup olup Hz. Muâviye'nin saflarına katılmaya karar veren Amr b. el-Âs'la başlamaktadır. Vâkidî ve Seyf b. Ömer gibi başka kaynaklar da kullanılmakla birlikte, onların olayla ilgili asıl hikâyeyi konsolide ve desteklemeye yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Taberî, Amr b. el-Âs'ın Hz. Muâviye'nin saflarına katılmaya nasıl karar verdiği konusunda Seyf b. Ömer'den gelen iki rivâyetle başlamaktadır. Seyf b. Ömer'in anlatımları Amr b. el-Âs'ın Hz. Ali'yi niçin reddettiği konusunda iki gerekçe ortaya koymaktadır. Birincisinde, Amr b. el-Âs, Hz. Osman'ın katli için bir bedel arayışını; ikincisinde ise, Hz. Ali'nin idaresi altında Kureyş'in kontrolü kaybedeceği endişesini sergilemiştir.⁴⁷ Her ikisi de Amr b. el-Âs'ın Sıffîn Savaşına iştirakinde asabiyyeye dayalı motivasyona sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Ardından zikredilen Vâkidî rivâyeti ise Amr b. el-Âs'ı daha fazla kötüle-yici nitelik arz eder. Buna göre Amr Hz. Muâviye'ye gizlice şunu söyler: "Savaşacağımız insanın kademini, üstünlüğünü ve (Hz. Peygambere) yakınlığını sen bilirsin. Fakat biz bu dünyayı istiyoruz."⁴⁸ Seyf b. Ömer'in ilk rivâyeti Amr için bir meşruiyet zemini sunuyor gözükse de ardından sıralanan rivâyetler, bizi politik bir fırsatçıyla yüzleştirmektedir. Vâkidî'nin rivâyetine sinmiş moral kınama içeren ton, anlatının tamamında muhafaza edilmektedir. Kaynağı da ağırlıklı olarak Ebû Mihnef'tir. Bu rivâyetlerde Hz. Muâviye'nin, suikastçılar hakkında işlem yapınca-yı kadar, Hz. Ali'nin hilâfetini kabul etmeyi ısrarla reddettiği, Hz. Ali'nin taraftarlarını kendi tarafına geçmeleri veya en azından onu terk etmeleri hususunda ikna etmek için uğraştığı, Amr b. el-Âs ve Hz. Muâviye'nin, kesin yenilgiyi önleme stratejisi olarak Kur'ân'ı mızraklarının ucunda havaya kaldırmaları belirtilmektedir. Buna karşın askerlerine savaş kurallarına uymalarını emreden Hz. Ali ise savaş reel politiği açısından daha isabetli kararlar almasına rağmen hakemi kabule zorlayan taraftarlarının kurbanı bir

⁴⁶ Tayob, "Tabarî on the Companions of the Prophet", 208.

⁴⁷ Bk Taberî, *Târîhu'l-ümem*, 3/68-69.

⁴⁸ Bk Taberî, *Târîhu'l-ümem*, 3/70.

kimse olarak takdim edilmektedir. Keza Taberî'nin yer verdiği rivâyetlerden Hz. Ali'nin, Amr b. el-Âs ve Hz. Muâviye hakkında hayli kuşkulu olduğu ve Ebû Mûsa el-Eş'arî'nin müzakere yeteneğine güvenini yitirdiği anlaşılmaktadır.⁴⁹

Aktardığımız birkaç örneğin yeterince fikir verdiği kanaatini taşıyoruz. Netice itibarıyla Abdulkader I. Tayob güncel siyasî ve dinî tartışmalar için önemli ipuçlarını taşıyan geçmişteki bir hadiseyi örnek olarak seçip bununla ilgili rivâyetleri yöntemli bir şekilde inceleyerek Taberî gibi parlak bir tarihçinin niyet ve stratejisini ortaya koymayı başardığına inanmaktadır. Ona göre Taberî, büyük sahâbîler arasında hassas dengeyi koruyan ve Bağdat'ta ilim adamları için bir siyaset felsefesi tasarlamış bulunan son derece yetenekli bir derleyici olduğunu kanıtlamıştır. Ona göre başta Taberî olmak üzere klasik dönem tarih eserlerini anlayabilmenin ön şartı, *ahbâr* metodolojisini iyi anlamaktır. Bu eserlerde *ahbâr* sadece sıralanmamış, aynı zamanda belli bir amaçla düzenlenmiştir. Bu açıdan tarafgir bir doğaya sahip söz konusu rivâyetler, tarihçi için güncel tartışmalara dâhil olmak adına ideal araçlardan sayılıyordu. Uydurmaların çok olduğu, rivâyetlere zekice ilave ve düzeltmelerin yapıldığı durumlarda dahi, bir olay, geçmişi izah etmek için rivâyetleri kültürel araçlar olarak anlamak bakımından, aracı kılınabiliyordu.⁵⁰

Tayob'a göre Taberî'nin editoryal manipülasyon, düzenleme ve çıkarmalar yaptığı hem Cemel Vak'ası hem de Siffîn Savaşını anlatırken çok açık bir şekilde görülmektedir. Her iki örnekte de Hz. Ali'nin meşruiyeti hiçbir zaman şüpheli hale gelmemektedir. Ancak Hz. Ali, Hz. Âişe, Talhâ ve Zübeyr gibi seçkin sahâbîlerin muhalefetiyle karşılaşınca Taberî, buradaki sorumluluğu kargaşaya bulaşmış "kalabalığa" yıkmak için Seyf b. Ömer'i devreye sokmaktadır. Ancak Cemel Vak'asıyla ilgili Seyf. Ömer'in rivâyetleri, aleyhteki anlatımlarda yer alan ciddi unsurlara doğrudan hitap etmemektedir. Medâinî ve Ebû Mihnef'in ortaya attığı siyasî ve sosyal konulara hitap etmek yerine, Seyf b. Ömer sadece bu zor soruların yönünü değiştirmektedir. Cemel Vak'asında Taberî'nin politik sınırlamadan yana tercihi, sorumluluğu Hz. Âişe, Talhâ ve Zübeyr'e

⁴⁹ Bk Taberî, *Târîhu'l-ümem*, 3/68, 69.

⁵⁰ Tayob, "Tabarî on the Companions of the Prophet", 209.

bölüştürmeksizin ortaya koyulmaktadır. Sıffın Savaşı'nda, Amr b. el-Âs ve Hz. Muâviye'yi kargaşada ahlaki suçlular olarak takdim ederken, Taberİ'nin dinî ikilemi ortadan kalkmaktadır.⁵¹

Tayob'un çalışmasıyla ilgili yukarıda aktardıklarımızdan çıkardığımız sonuçları şöylece özetlemek mümkündür: İslâm tarihyazıcılığının genel karakteristikleri üzerine çalışmak isteyenlerin öncelikli olarak erken dönem İslâm tarihinde vuku bulan Hz. Osman'ın şehit edilmesi, Cemel ve Sıffın savaşları ile Hz. Hüseyin'in Kerbelâ hadisesi gibi önemli vak'aları tercih ettikleri görülmektedir.⁵² Abdulkader I. Tayob'un Taberİ'nin sahabeyi takdim stratejisine dair çalışmasında da tercihi bu yönde olmuştur. Bunun bahsi geçen olayların temsil yönü güçlü vak'alar olması ve zengin tarihsel malzemeyi içermesinden kaynakladığı düşünülmektedir. Tayob'un Cemel Vak'ası ve Sıffın Savaşı üzerinde yapmaya çalıştığı çözümler her şeyden önce Taberİ'nin yaşadığı dönemde sahâbîlerle ilgili özgün bir algıya sahip olduğunu ve bunun inşâ ettiği İslâmî dünya görüşünün önemli bir parçası olduğunu ortaya koymuştur. Bir önceki bölümde görüşlerini değerlendirdiğimiz Ulrika Mårtensson gibi Abdulkader I. Tayob da rivâyetlerin sıhhatine ilişkin tartışmalara girmeksizin, haberlerin Taberİ'deki ele alınış stratejisi üzerinde durmaktadır. Taberİ'nin anlatı stratejisini seçme, tekrar etme, yerleştirme, şerh düşme gibi farklı tarihyazım uygulamaları oluşturmaktadır. Taberİ, işlediği aynı tarihsel olayla ilgili birden çok ve birbiriyle çelişkili rivâyetlere yer vererek sahâbîlerle ilgili zihnindeki oluşturmak istediği imaja ters düşen rivâyet malzemesini nötrleştirmek istemektedir. Bunu bazen aynı rivâyeti tekrarlamak, bazen aynı rivâyeti farklı etki uyandıracak başka bir rivâyet grubunun içinde gömmek bazen de kısa bile olsa kendi yorumunu ilave etmek suretiyle gerçekleştirmektedir. Bu da şu anlama gelmektedir: Taberİ, farklı kanalları kullanarak elde ettiği ve gelecekte hatırlanmasını istediği

⁵¹ Tayob, "Tabarī on the Companions of the Prophet", 209.

⁵² Bu çalışmanın içinde atıfta bulduğumuzun hâricinde şu örnekleri de zikredebiliriz: Donner, "'Uthmān and the Rāshidūn Caliphs in Ibn 'Asākir's *Tārīkh Madīnat Dimashq*: A Study in Strategies of Compilation", *Ibn 'Asākir and Early Islamic History*, ed. James. E. Lindsay (Princeton: The Darwin Press, 2001), 44-61; Heather Keaney, "Confronting the Caliph: 'Uthmān b. 'Affān in Three 'Abbāsīd Chronicles, *Studia Islamica* 106 (2011), 25-48.

geçmişe dair verileri/haberleri analiz edip kronolojisini tespit ettikten sonra onları haberler külliyyâtına dönüştürmektedir. Sözünü ettiğimiz dönüştürme sürecinde tarafsız değil aksine aktif davranmakta, içinde yetiştiği kültürün kendisine aktardığı anlatı araçlarını (*haber* formu) kullanarak onlara özel mesajlar yüklemekte ve yorum katmaktadır. Bu bakımdan eseri bir edebiyat ürünü niteliği taşımaktadır. Tayob'un Taberî'nin rivâyet stratejilerine yönelik analizleri nihayetinde öznel yorumlar olması itibarıyla tek doğru metodoloji olarak değerlendirilmesi mümkün değildir. Ancak modern tarih kuramlarından da istifade edilerek yapılan bu analizler, Taberî gibi klasik dönem tarihçilerin eserlerinin rivâyet külliyyâtından ibaret olmadığı, münferit rivâyetler arasında izlenebilir bir bağlantısallığın olduğunu fark etmemize katkıda bulunması itibarıyla oldukça faydalı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

3. Göran Larsson'un Taberî'nin Epistemolojisine Dair Analizi

Çalışmamızda son olarak üzerinde durmak istediğimiz araştırmacı ise Göran Larsson'dur.⁵³ Larsson, "al-Tabarī on history and knowledge"⁵⁴ başlıklı çalışmasında onun tarih projesini, modern tarihçilerin çalışmalarıyla karşılaştırmakta, özellikle çağdaş tarihçi ve edebiyat eleştirmeni Hayden White'in tarih anlayışı çerçevesinde irdelemektedir. Neticede birtakım benzerliklerin varlığına, özellikle de Taberî'nin epistemoloji üzerine fikirlerinin günümüz tarihçilerinin izledikleri yöntem açısından geçerliliğini koruduğuna dikkatimizi çekmektedir.

Larsson'a göre tarih üzerine yazmak kırılğan bir iştir. Günümüzde dahi herhangi bir konuda doğru bilgiye ulaşmak ne kadar zorsa, aktifliğini yitirmiş geçmişle ilgili tarih araştırması yapmak o kadar zordur. Rivâyetler çoğu zaman eksik, sorunlu ve hatta hatalıdır. Ne var ki başka insanların hikâyelerini yazan tarihçilerin mevcut malzemeye bağlı kalmaktan başka çareleri de bulunmamaktadır. Tarihçiler yazarken bir tarafta da tarih üretmektedirler. Bu açıdan bakıldığında, tarihçiler epistemolojik meselelerle de uğraşmak zorunda kalmaktadırlar. Bu

⁵³ Göran Larsson, Göteborg Üniversitesi Edebiyat, Fikirler Tarihi ve Din Bölümünde öğretim üyesidir.

⁵⁴ Bu makale Hakan Rydving'in editörlüğünü yaptığı *Al-Tabarī's History Interpretations and Challenges* (2007) adlı kitabın 15-24. sayfaları arasında yayınlanmıştır.

anlamda Taberî de epistemoloji ile ilgilenmiştir. Kuşkusuz ona göre tarih yazmanın bir amacı ve çerçevesi vardı.

Larsson bu çalışmasında Taberî'nin epistemolojiyle ilgili görüşlerine yoğunlaşmıştır. "Taberî'nin *Târîh*'ini kompoze ederken bakış açısı neydi?", "Tarihi Tanrı'nın ilahi planının bir tezahürü olarak mı görüyordu?" şeklindeki soruların cevabını bulmayı amaçladığını belirtmektedir.⁵⁵ Franz Rosenthal'a göre, Ortaçağda Arapça yazan tarihçilerin çoğu tarihsel süreci Tanrı'dan intişar etme veya süreklilik hali olarak algılamışlardır. Bu sebeple Müslümanlara göre tarih yazmanın gayelerinden biri, Tanrı'nın emirlerini dinlemedikleri takdirde insanlığın başına neler geleceğini sergilemektir. Taberî, bu bakış açısını kitabının önsözünde açık bir şekilde vurgulamıştır.⁵⁶ Ona göre bir yandan iyilik ile refah, diğer yandan kötülük ile ceza arasında nedensellik bağı vardır. Tarih yazmak birçok yönden teoloji yapmak gibidir ve ilk planda dünyevî bir uğraş değildir. Hem Kitâb-ı Mukaddes hem de Kur'ân'da tanımlandıkları şekliyle peygamberler, Tanrı tarafından yolunu şaşırmış insanları ikaz etmek veya kendisine döndürmek üzere ilahi bir misyonla gönderilmişlerdir. Tarihçinin amacı, hedef kitesine, Allah'ın emirlerini izlemedikleri takdirde insanlar, özellikle de liderler ve kralların başına nelerin geleceğini göstermek veya onları uyarmaktır. Bu bakış açısına göre tarih yazmak modern Batılı bir disiplin olarak tarihçilikten çok farklıdır ve daha ziyade klasik bir elçiyi andırmaktadır. Bu bakımdan Taberî ile post modern tarihçiler arasında benzerlikler kurmak yanlış olabilir.

Larsson yine de Taberî'nin tarihe yaklaşımı ile bazı yönlerden post modern tarih ve tarih yazıcılığı arasında benzerlikler kurulabileceği kanaatindedir. Söz gelimi Taberî ile Hayden White (1918-2018) arasında bazı mukayeseler yapmak mümkün olabilir. Yapısökümcü kuramın en önemlisi temsilcilerinden biri kabul edilen ve daha ziyade tarih yazımının edebî boyutunun tarihsel anlatıları biçimlendirdiği görüşüyle öne çıkan Hayden White, tarihî olaylar hakkında yazma eyleminin, geçmişte gerçekte ne olduğunu nesnel olarak ortaya koymaktan ziyade, edebî imal veya kurguyla alakalı bir çaba olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre

⁵⁵ Larsson, "al-Tabarî on history and knowledge", 16.

⁵⁶ Taberî, *Târîhu'l-ümem*,1/12.

tarihsel metinler, yazınsal sanat eseri (*literary artifact*) olarak değerlendirilmelidir. Bu yüzden de tarihçinin dikkatini geçmişin nesnel anlatımından ziyade metnin kendisine odaklaması gerektiğini ileri sürer. White'a göre tarihsel anlatılar tarafsız değildir, tarihçinin ontolojik ve epistemolojik tercihlerini içerir. Tarih yazmak, her zaman kaynakların seçimi ve değerlendirilmesini gerekli kılar ve dahası "gerçek" tarihçiler geçmişle ilgili rivâyetlerin tamamına ulaşma imkânı bulamazlar. Bu yüzden geçmişin nesnel ve tam bir resmini sunmak kolay kolay mümkün olmaz. White'a göre, iyi bir tarihçi, tarihî haberler ve olaylar içinden meta anlatıyı veya tarihi yaratır. Bir kısmını gizlemek bir kısmını desteklemek, diğerlerini de vurgulamak suretiyle, tanımlamalar, motif tekrarları, vurgu ve bakış açısı varyasyonları, alternatif anlatım stratejileri vb. normalde bir roman veya oyunda bulunması beklenen tüm teknikler kullanılarak, rivâyetleri bir anlatıya dönüştürür. Rivâyetler kendi başına bir mana ifade etmezler. Onların tarih kitaplarında işlenme şekli önem arz eder.⁵⁷ Larsson, bu açılardan Taberî'nin geçmişe dair rivâyetleri ele alış tarzını, Hayden White'ın tarihe yaklaşımına benzetmektedir. Zira Taberî'nin tarih yazma tarzı geçmişe ait rivâyetleri (*ahbâr*) sadece derlemeden ibaret olmayıp aynı zamanda seçme, düzenleme, ilave etme, yeniden ifade etme, yeniden kompoze etme, bir anlamda bir anlatıyı söyleme dönüştürme çabasını da ifade etmektedir.⁵⁸ Taberî, tarihle ilgili eserini Allah'ın planını açıklama amacıyla yazmıştır. Eserinde Allah'a itaat etmeyenlerin başına nelerin geldiğini göstermek istemiştir. Bu açıdan bakıldığında şu sonuca ulaşmak mümkün: Şayet Taberî'nin temel önceliği, geçmişte gerçek anlamda ne olduğunu ortaya koymak yerine Allah'ın insanlıkla ilgili niyetini göstermek ise, eseri aynı zamanda edebî

⁵⁷ Larsson, "al-Tabarī on history and knowledge", 18-19. White'ın bu konudaki daha detaylı görüşleri için bk. Hyden White, "The Historical Text as Literary Artifact", *Tropics of Discourse: Essays in cultural criticism* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1978), 81-100; a.mlf, "The Value of Narrativity in the Representation of Reality", *The Content of the Form: Narrative discourse and historical representation* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1987), 1-25; Selim Tezcan, "Hayden White ve Tarih Anlatısı Sorunu", *Turkish History Education Journal* 7/2 (2018), 632-661.

⁵⁸ Robinson, *Islamic Historiography*, 36.

bir inşâ olarak da okunabilir. Bu da Hayden White'ın kastettiği şeyden başka bir şey değildir.

Larsson'a göre Taberî'nin *Târîh*'inin mukaddimesinde yer verdiği "Kitabımızda zikrettiğimiz bütün konularla ilgili olarak okuyucu şunu iyi bilmelidir ki, burada kaydettiğim her bilgi râvilerini gösterdiğim haber ve rivâyetlere dayanır" şeklindeki ifadesi, onun Ortaçağ tarihçilerinin çoğunun aksine, geçmişle ilgili bilgiyi kimden ve nasıl elde ettiğini okuyucusuna bildirmeyi önemseydiği anlamına gelir. Taberî, tarihçi olarak rolünü, malumatı kronolojik ve tematik olarak düzenlemek olarak belirlemiştir. Onun geçmiş hakkındaki bilgisi, bu yüzden, muhakeme yoluyla veya sezgisel çıkarımlara dayanmamaktadır. Taberî, sözü edilen eserinin başlarında bir günün bin yıla tekabül ettiği konusunda delil olarak sahih bir haber olup olmadığını soran bir kimseye şöyle bir cevap verir: "Biz büyük din âlimlerinin bunun hilafına bir şey söylediklerini bilmiyoruz. Peki, onların birisinden rivâyet edilmiş böyle bir bilgi olup olmadığı sorulacak olursa, onun da cevabı şudur: Bu bilgi ilim ehlinde olan selef nezdinde o kadar yaygın bir şey ki malum bir şahsa nispet edilmeye ihtiyaç duymayacak kadar bedihî bir gerçektir. Kaldı ki bu bilgiler birçok kişiden de nakledilmiştir."⁵⁹ Bu bilgilerden anlaşılan Taberî'ye göre daha güçlü isnada sahip veya selef âlimleri tarafından tercih edilen rivâyetler diğerlerine nispetle daha güvenilir nitelik taşımaktadır.

Larsson'a göre Taberî *Târîh*'ini yazarken kendisini modern tarihçilerden ayıran bir amacı vardı. En önemlisi Allah'ın planını örneklerle açıklamak ve Allah'ın emirlerine boyun eğmeyen veya uymayanların başına nelerin geldiğini göstermek istemesidir. Bu bakış açısından hareketle, Taberî'nin tarihyazıcılığının, söz gelimi, Hayden White'ın tarih görüşü ve tarihyazıcılığıyla karşılaştırılabileceği ileri sürülebilir. Hem Taberî hem de White geçmişle ilgili tarihsel bir anlatıyı yazmanın sorunsuz, tarafsız veya objektif bir iş olmadığı konusunda hemfikirdirler. Tarihler subjektif seçim ve değerlendirme süreçlerine dayandığı için, bundan hareketle, tarihçinin işi, birçok yönden, roman veya kurgu kompozisyonuna benzemektedir. Bu yüzden Taberî'nin

⁵⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir b. Yezîd el-Âmülî, *Tarihu't-Taberi Taberi Tarihi*, çev. Cemaeddin Saylık (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 1/88.

tarihi, çoğu tarihçinin geçmiş hakkında seçim ve tanımlamalar yaparken spesifik amaçlar güttüğünün iyi bir örneğidir. Taberî için tarihçinin misyonu okuyucusunu Allah'ın azabı hakkında uyarmak, Allah'ın emirlerine uyanlara vadedilen mükâfatları anlatmaktır. Tıpkı peygamberlerin misyonuna benzer bir uyarı rolü oynamaktır. Bu itibarla, ona göre, tarihçinin öncelikli amacı geçmişte gerçek anlamda ne olduğunu değerlendirmek değildir.

Netice itibarıyla Larsson, Hayden White'in yorum çerçevesinde kurguladığı bu çalışmasında Taberî'nin tarihle ilgili baş eserinin geçmişin tarafsız veya objektif anlatısı olamayacağı, orada geçmişi anlamak için kafa yoran tarihçiler açısından büyük anlam taşıyan epistemolojik bir tavır sergilediğini ortaya koymuştur. Larsson'a göre Taberî bu yönüyle zamanının çok önünde olduğunu da göstermiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Burada incelemeye çalıştığımız gerek Mårtensson ve gerek Tayob ve gerekse de Larsson'un çalışmaları, Ortaçağ İslâm tarihyazıcılığının modern tarih kuramları üzerinden okunup okunamayacağını sınımayı amaçlamaktadır. Bu sınamalar gerek Certeau'nun söylem analizleri, gerekse Hayden White'in tarihsel yazılara ilişkin ortaya koyduğu yaklaşımın Taberî'nin tarihteki olaylara baktığı yorumlama çerçevesini ortaya çıkarmada bize yardımcı olabileceğini göstermiştir. Keza bu çalışmalar, Taberî'nin bir olayla ilgili çok sayıda rivâyet malzemesini tarihsel anlatıların yapı taşlarına dönüştürürken sıradan bir iş yapmadığı, muazzam bir yaratıcılık ve vizyon sergilediğini de ortaya koymuştur. Buradan hareketle rivâyete toplumu yorumlama rolü yüklediği anlaşılan Taberî'nin *Târih*'inin haber arşivinden daha fazlasına tekabül ettiğini, yaşadığı devrin sosyo-politik dinamiklerini etkili bir şekilde aydınlatmak için bize geniş bir alan açacak potansiyeli taşıdığını ileri sürebiliriz.

Güvenirlilik sorunu ekseninde yürütülen ve kaynak materyalin orijini, zaman içindeki gelişim ve değişimine ilişkin tartışmalardan ziyade rivâyetlerin kaynaklarda yer alış biçimine yoğunlaşan bu tür çalışmalar metinler arası okuma yapmanın faydasına dikkatimizi çekmesi bakımından oldukça ufuk açıcudur. Bu okumalar fıkıh kaynaklarındaki ihtilafları andıracak şekilde birbiriyle çelişkili tarihsel rivâyetlerin arkasındaki anlamı çözümlenmede bize bir pencere açacağı gibi, görünüşte

birbirinden kopuk gözükten parçaları birbirine bağlayacak noktaları yakalamamıza veya metin boyunca rivâyet tekrarlarının fonksiyonunu anlamamıza yardımcı olacaktır.

Sosyal bilimlerde olduğu gibi İslâm tarihyazıcılığında yorumlama modellerinin (*patern*) tespiti önemlidir. Çünkü İslâm tarihyazıcılığı, İslâm öncesinden başlayarak şifahî ve yazılı kültüre dayalı olarak ve farklı siyasal, kültürel, dinî ve mezhepsel görüşlerin birbiriyle rekabet halinde olduğu kozmopolit bir coğrafyada kristalleşmiştir. Dolayısıyla siyer, megâzî, tabakât, genel tarih, ensâb, fütûh, coğrafya, edeb vb. farklı türdeki zengin literatürün içinde farklı yorumlama modellerinin izlenmesi tabiidir. Her bir eserin içindeki söz konusu yorum modelini belirleyebilmek, İslâm tarihyazıcılığının karakterini anlamamızı kolaylaştıracak, aynı zamanda da tarihsel olaylara ilişkin daha doğru resimler elde etmemizi sağlayacaktır. Sosyal bilim araştırmalarında geliştirilen disiplinlerarası bir yaklaşımla gerçekleştirilen bu çalışmalar sözünü ettiğimiz yorumlama modelini Taberî özelinde anlamamıza katkıda bulunabilecek nitelik arz etmektedir. Makalede incelediğimiz bu türden çalışmalar derinleştikçe klasik dönem tarihyazıcılığının gelişim seyri daha da belirgin hale gelecektir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *el-Müsned*. thk. Şu'ayb el-Arnaût - Âdil Mürşid. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-risâle, ts.
- Althusser, Louis. *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. çev. Alp Tümertekin. İstanbul: İthaki Yayınları, 2003.
- Certeau, Michel de. *Tarihyazımı*. çev. Oğuz Adanır. İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2020.
- Campopiano, Michele. "a Land Tax 'alâ l-misâha and muqâsama: Legal Theory and the Balance of Social Forces in Early Medieval Iraq (6th-8th Centuries C.E.)". *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 54 (2011), 239-269.
- Demircan, Adnan. "Tarih Üzerine Bazı Düşünceler". *Milel ve Nihal* 4/3 (2007), 69-89.
- Donner, Fred M. *Narratives of Islamic Origins*. Princeton: Darwin Press, 1998.

- Y. ÇOLAK / Different Attempts to Read the Historiography of Ibn Jarīr al-Tabarī in his *Tarikh* with special reference to Ulrika Mårtensson, Abdulkader I. Tayob and Göran Larsson | 157
- Donner, Fred M. "Modern Approaches to Early Islamic History". *The New Cambridge History of Islam*. e.d. Chase F. Robinson. 1/625-644. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- Donner, Fred M. "'Uthmān and the Rāshidūn Caliphs in Ibn 'Asākir's *Tārīkh Madīnat Dimashq*: A Study in Strategies of Compilation". *Ibn 'Asākir and Early Islamic History*. ed. James. E. Lindsay. 44-61. Princeton: The Darwin Press, 2001.
- Duri, Abdūlaziz. *The Rise of Historical Writing Among the Arabs*. trans. Lawrence I. Conrad. Princeton: Princeton University Press, 1983.
- Goldziher, Ignaz. "Historiography in Arabic Literature". *Gesammelte Schriften*. ed. and trans. Joseph De Somogyi. 3/359-394. Hildesheim: s. l., 1967-73.
- Hibri, Tayeb. *Reinterpreting Islamic Historiography: Hārūn al-Rashīd and the Narrative of the 'Abbāsīd Caliphate*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Hibri, Tayeb. "The Unity of Tabarī's Chronicle". *Al-Uşūr al-Wuṣṭā* 11/1 (1999), 1-3.
- Humphreys, Stephen. "Qur'ānic Myth and Narrative Structure in Early Islamic Historiography". *Tradition and Innovation in Late Antiquity*. eds. F.M. Clover and R.S. Humphreys. Madison: University of Wisconsin Press, 1989.
- Hylén, Torsten. "The hand of God is over their hands (Q. 48:10): on the notion of covenant in al-Ṭabarī's account of Karbalā". *Journal of Qur'anic Studies* 18/2 (2016), 58-88.
- Jenkins, Keith. *Tarihi Yeniden Düşünürken*. çev. Ayhan Şahin. Ankara: Birleşik Yayınevi, 2011.
- Keaney, Heather. "Confronting the Caliph: 'Uthmān b. 'Affān in Three 'Abbāsīd Chronicles". *Studia Islamica* 106 (2011), 25-48.
- Kennedy, Hugh (ed.). *Al-Tabarī: A Medieval Historian and His Work*. Princeton: The Darwin Press, Inc., 2008.
- Koren, Judith - Nevo D. Nevo. "Methodological Approaches to Islamic Studies". *The Quest for the Historical Muhammad*. ed. Ibn Warraq. 420-443. Amherst: Prometheus Books, 2000.
- Larsson, Göran. "al-Tabarī on history and knowledge". *Al-Tabarī's History, Interpretations and Challenges*. ed. Hakan Rydving. 15-24.

Acta Universitatis Upsaliensis. Historia religionum 27, Stocholm, 2007.

Mårtensson, Ulrika. "Discourse and Historical Analysis: The Case of al-Tabarî's History of the Messengers and the Kings". *Journal of Islamic Studies* 16/3 (2005), 287-331.

Mårtensson, Ulrika. "Discourse and Historical Analysis: The Case of al-Tabarî's History of the Messengers and the Kings". Erişim 3 Ocak 2021. <https://academic.oup.com/jis/article/16/3/287/795998>.

Mårtensson, Ulrika. "'It's the Economy, Stupid': Al-Tabarî's Analysis of the Free Rider Problem in the 'Abbāsīd Caliphate'". *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 54/2 (2011), 203-238.

Mårtensson, Ulrika. "Introduction: 'Materialist' Approaches to Islamic History". *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 54/2 (2011), 117-131.

Mårtensson, Ulrika. *Tabarî: Makers of Islamic Civilization*. New York: I. B. Tauris, 2012.

Mårtensson, Ulrika. *The True New Testament: Sealing the Heart's Covenant in al-Tabarî's History of the Messengers and the Kings*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2001.

Robinson, Chase F. *Islamic Historiography*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Robinson, Chase F. "al-Tabarî". *Arabic Literary Culture 500-925*. eds. Michael Cooperson & Shawkat M. Toorawa. 332-343. Detroit: Thomson, 2005.

Rosenthal, Franz. *A History of Islamic Historiography*. 2nd ed. Leiden: E.J. Brill, 1968.

Rydving, Hakan (ed.). *Al-Tabarî's History, Interpretations and Challenges*. Acta Universitatis Upsaliensis. Historia religionum 27, Stocholm, 2007.

Shoshan, Boaz. *The Poetics of Islamic Historiography: Deconstructing Tabarî's History*. Leiden: Brill, 2004.

Söylemez, Mehmet Mahfuz. "Tarih Üzerine Notlar". *Milel ve Nihal* 4/3 (2007), 9-17.

Stefan, Sperl. "Man's Hollow Core: Ethics and Aesthetics in Ḥadīth Literature and Classical Arabic Adab" [İnsanın Boş Özü: Hadis Literatüründe ve Klasik Arap Edebinde Etik ve Estetik]. çev.

Y. ÇOLAK / Different Attempts to Read the Historiography of Ibn Jarir al-Tabarî in his *Tarikh* with special reference to Ulrika Mårtensson, Abdulkader I. Tayob and Göran Larsson | 159
Suat Koca. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/1 (Haziran 2020), 509-546.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî, *Tarihu'l-ümem ve'l-mülûk*. 6 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415/1995.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî, *Tarihu't-Taberî Taberi Tarihi*. çev. Cemaleddin Saylık. 4 Cilt. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.

Tayob, Abdulkader I. "Tabarî on the Companions of the Prophet: Moral and Political Contours in Islamic Historical Writing". *Journal of the American Oriental Society* 119/2 (1999), 203-210.

Tezcan, Selim. "Hayden White ve Tarih Anlatısı Sorunu". *Turkish History Education Journal* 7/2 (2018), 632-661.

White, Hayden. "The Value of Narrativity in the Representation of Reality". *The Content of the Form: Narrative discourse and historical representation*. 1-25. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1987.

White, Hayden. "The Historical Text as Literary Artifact". *Tropics of Discourse: Essays in cultural criticism*. 81-100. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1978.